

VIII Дио

**ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗАК
ПРЕКО ДРИНЕ И ПРОДОР
У СРБИЈУ**

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ДРИНЕ У СРБИЈУ

Крајем 1943. године Врховни штаб НОВЈ је оцијенио да војно-политичка ситуација на европском и југословенском ратишту омогућује преношење тежишта дејства НОВЈ из центра у источни дио земље — у Србију.

У то вријеме НОП се у Србији снажно развијао, посебно у јужној Србији и Шумадији. Формиране су нове јединице, партизански одреди и бригаде, а већ у првој половини 1944. и дивизије — 21. 22. 23. 24. и 25. српска ударна дивизија.

Оцијењено је да новоформираним партизанским одредима и бригадама, и НОП-у у Србији у цјелини, треба пружити непосредну војничку помоћ, прије свега упућивањем свјежих снага, које би четнике Драже Михаиловића и снаге Милана Недића, као и њихов управни апарат у Србији, што прије разбиле и унишгиле. Иако присилно мобилисане, ове непријатељеве снаге су представљале не само војну већ и реакционарну политичку снагу у Србији, на коју се, поред Нијемаца, ослањала домаћа реакција у земљи и иностранству.

Пошто је оцијенио да војиште у Србији у оперативно-стратегичком и политичком погледу има велики значај за развој ратних операција на Балкану, и да од исхода тих операција зависи пуна афирмација НОП-а у Југославији и на међународном плану, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је отпочео интензивне припреме за продор јачих снага у Србију. Већ у новембру 1943. према

Србији су оријентисани: 2. ударни корпус, састава четири дивизије, из Црне Горе и Санцака и 3. ударни корпус, састава пет дивизија, из источне Босне.

Ради тога је већ почетком марта 1944. по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Оперативна група дивизија, састава 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, под командом пуковника Милутина Мораче, (команданта 5. дивизије) покушала продор према Топлици и Јабланици, али су је на Ибру спријечиле јаче снаге Бугара и Нијемаца.

Пошто покушај ове оперативне групе није успио, по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, 2. и 5. дивизија су оријентисане према Ужицу и Ваљеву, односно изворном дијелу Западне Мораве.

Тринаестог априла штаб 3. корпуса је добио наређење од Врховног штаба, да његове јединице буду спремне за прелазак преко ријеке Дрине ка Ваљеву, а 21. априла наређено је штабу 3. ударног корпуса да са двије дивизије пређе Дрину, упадне у Србију и садејствује са Оперативном групом дивизија (2. и 5. дивизија) при њиховом продору према планинском масиву Суворор—Маљен—Медведник.

Какав је значај Врховни штаб придавао даљем развоју НОВ и ослобођењу Србије и од каквог је то одлучујућег и политичког значаја било — види се и из садржаја депеше коју је 29. априла 1944. Врховни штаб послао команданту Оперативне групе — 16. и 17. дивизије — генерал-мајору Данилу Лекићу, у којој се „између осталог каже:

„... Не заборавите да је за читав НОП у цјелини данас од примарне важности Србија. Питање ликвидације избјегличке владе и признавања Националног комитета НО Југославије — зависи од Србије, односно наших снага у њој..”¹

Планом Врховног штаба НОВ и ПОЈ за продор у Србију било је предвиђено да:

— снаге 2. и 5. дивизије из долине Ибра пресијеку комуникацију Пожега—Ужице—Вишеград и продру

¹ Архив VII, к. 408 А, рег. бр. 2/29-8-1.

према планинском масиву Сувобор—Маљен—Медведник;

— снаге 16. војвођанске и 17. источнобосанске дивизије из рејона Сребреница—Братунац, у садејству са осталим јединицама 3. корпуса, форсирају Дрину на одсјеку Бајина Башта—Дрињача и продиру према Ужицу и Ваљеву, а потом у садејству са 2. и 5. дивизијом да запосједну западни дио Србије и омогуће продор јачих снага НОВ у дубину Шумадије и према јужној Србији.²

На састанку штабова дивизија, одржаном 24. априла у штабу 3. ударног корпуса у Власеници, разматрана је војно-политичка ситуација у Србији, формирано оперативно руководство и постављени непосредни задаци пред команде дивизија из састава корпуса. За команданта Оперативне групе дивизије одређен је командант 16. дивизије генерал-мајор Данило ЈТекић, а за начелника штаба генерал-мајор Јован Вукотић, начелник штаба 3. корпуса.

Јединице су добиле слиједеће задатке:

— Седмнаеста дивизија: да пређе Дрину у рејону Бајине Баште и, пошто је ослободи, да продире према истоку, с тим да у рејону Дуба затвори правац Ужице—Бајина Башта, а затим да, преко Варде, наступа у правцу Косјерића и пута Ужице—Ваљево.

— Шеснаеста дивизија: да пређе ријеку Дрину на одсјеку Братунац—Дрињача, ослободи Љубовију и преко Пецке продире према путу Ваљево—Лозница, с тим да обезбиједи десни бок са правца Крупња.

— Тридесет шеста дивизија: да нападне непријатељски гарнизон у Зворнику и на тај начин онемогући интервенцију непријатеља према мјестима прелаза и мостобранима 16. и 17. дивизије.

— 27. ударна дивизија: да активно дејствује према Вишеграду и обезбиједи прелаз преко ријеке и мостобране са јужне стране.

На састанку је одлучено да у састав 17. дивизије уђе и 2. крајишка бригада, која је до тада била у сас-

² Зборник 1У/24, док. 108, стр. 341, објашњење 2, страна 342.

таву 27. дивизије, и да се због тога, што прије прикупи на просторију Склани—Факовићи.⁸

Наређено је да се све припреме за прелазак преко Дрине изврше најкасније до 28. априла, а пребацивање јединица да отпочне ноћу 28/29. априла 1944. године.

Истог дана, послје овог састанка, одржан је послје подне састанак у штабу 17. дивизије, којем су присуствовали штабови 6. и 15. мајевичке бригаде, Штаб 17. дивизије им је пренио директиву штаба 3. корпуса и поставио оријентирне задатке. Чим је састанак завршен, отпочеле су припреме у свим јединицама.

Шеста бригада је добила задатак да пређе ријеку Дрину на одсјеку село Делегошта—Факовићи, а узводно од ње, у рејону Бајина Башта, требало је пређе 15. мајевичка бригада. Наредног дана — 25. априла, јединице 6. бригаде су помјерене ближе ријеци, на просторију села Радовчићи—Делегошта—Божићи, а јединице 15. бригаде на просторију села Пећи—Добрава.

Други батаљон (6. бригаде) задржан је на просторији Сребренице, са задатком да обезбиједи дивизијску болницу и остале дијелове дивизије. Било је предвиђено да се 2. батаљон за вријеме преласка преко Дрине креће са штабом дивизије.

Најнепосредније припреме за прелаз преко ријеке отпочеле су 25. априла. По батаљонима и самосталним јединицама одржане су четне конференције и појачан политички рад са борцима. Говорено је о војно-политичкој ситуацији на десној обали ријеке и указивано на политички значај продора снага НОВЈ у Србију. У свим јединицама владало је велико расположење због предстојећих акција.

Поред осталог, извршено је генерално чишћење наоружања, попуна са муницијом, поравнање по јединицама и врстама наоружања.

Бригадна интендантура и радни водови батаљона растеређени су од непотребног материјала. Интензивно су прикупљани чамци и грађевински материјал за прављење скела и дереглија, а пронађена су и челична ужад у Сребреници и Факовићима. Порушене су и дви-

³ Зборник 1У/24, док. бр. 124, страна 389.

је недограђене куће, од чијег су материјала направљени сплавови.

Међутим, у јеку највећих припрема стигло је наређење штаба дивизије да се обустави даљи рад на припремама за прелазак преко Дрине. Према прикупљеним подацима утврђено је да је непријатељ открио намјере штаба 3. корпуса и 25/26. априла отпочео добро припремљен и концентрични напад на снаге 3. корпуса, које су се налазиле на сектору Сребреница—Зворник—Кладањ. То су, прије свега, биле јединице 16. и 17. дивизије, које су се налазиле на великој избочини Дрине.

Из ширег рејона Тузле наступала је главнина 13. СС дивизије и 3. домобрански здруг, правцем Ступари—Кладањ. Они су, 27. априла, овладали ширим рејоном Шековића.

Један ојачани пук 13. СС дивизије прешао је 26. априла ријеку Спречу, и брзим продором на правцима Цапарде—Папрача и Прњавор—Ракино брдо—Брајинци принудио главнину 36. дивизије да одустане од напада на Зворник и да се повуче на десну обалу Дрињаче.

Пошто је сломио отпор 36. дивизије, непријатељ је са правца Шеховића, крајем дана, 27. априла, са дјелом снага заузео Власеницу.

Истовремено, непријатељ је снагама 7. СС Принц Еуген дивизије, потпомогнуте усташама и четницима, отпочео наступање са линије Рогатица—Соколац, преко Јавор планине, правцима: Соколац—Власеница и Рогатица—Сребреница.

Непријатељ је желио да брзим продором дуж комуникације Зворник—Сарајево, са југа и сјевера, овлада комуникацијом и свим превојима Јавор планине, како би расјекао снаге 3. корпуса на два дијела, а потом концентричним нападима окружио и уништио јединице 16. и 17. дивизије у великој избочини Дрине, у рејону Сребреница—Братунац—Нова Касаба.⁴

⁴ Офанзиву на снаге 3. корпус предузеле су: 5. СС брдски корпус састава: 13. СС дивизија, дијелови 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, ојачане усташким и домобранским снагама из Тузле, Сарајева и Соколца, Романијски четнички корпус и лећећа четничка бригада из Србије.

Док није отпочео напад непријатеља са свих страна, штабови 3. корпуса, 16. и 17. дивизије нису имали никаквих података о припремама, груписању и отпочињању дејства. У том погледу партизанска обавјештајна служба је затајила, а непријатељ постигао потпуно изненађење. Био је то почетак седме непријатељске офанзиве у источној Босни.

У таквој ситуацији 17. дивизија је добила задатак да прихвати борбу са дијеловима 7. СС Принц Еуген дивизије јужно од Власенице, на гребену Равне Горе, омогући извршење задатка осталим јединицама 3. корпуса и извлачење корпусне болнице са рањеницима и болесницима, која се налазила у долини Јадра.

Штаб 17. дивизије је наредио да се 6. и 15. бригада одмах покрену и посједну све прелазе на Јавор планини који са југа изводе према сјеверу, прихвате борбу и омогуће пробој према Краљевом пољу.

Оперативно-тактичка карактеристика борби у седмој офанзиви сводила се на тежњу и покушаје јединица НОВЈ да изврше продор у Србију, док је непријатељ настојао да их у томе по сваку цијену спријечи. То је схватљиво, с обзиром да је Србија у то вријеме имала огроман значај за НОП, за побједу НОБ-а и револуције, али' и за непријатеље — Нијемце и четнике Драже Михаиловића, као и за савезнике.

Ситуација се брзо и неочекивано мијењала, вођене су тешке борбе и исцрпљујући маршеви.

ПОКРЕТ ПРЕМА ВЛАСЕНИЦИ И БОРБЕ НА КРАЉЕВОЈ ГОРИ И КАРАУЛИ

Шеста бригада је кренула усиљеним маршем правцем: избочина Дрине—Познановићи—Милићи, а потом преко Карауле на Краљеву гору, да би предухитрила непријатеља и прије њега посјела прелазе на Краљевој гори, прихватила борбу и у садејству са Мајевичком бригадом онемогућила спајање непријатељевих групација које су наступале из оба правца, комуника-

цијом Звориик—Власеница, са сјевера, и Соколац—Власеница, са југа.

Главнина бригаде кренула је око 19.00 часова 27. априла, и после 30 часова усиљеног и напорног марша избила пред Караулу. Пошто је у моменту добијања наређења био прикупљен у Сребреници, први је кренуо 2. батаљон, са којим је пошао и командант бригаде. Бројно стање бригаде било је 976 бораца, од тога 71 другарица. Од овог броја њих преко 470 до тада није учествовало у одлучнијим борбама са непријатељем, а већи број никако. У току марша борцима је подијељен само један оброк суве хране.

Прије доласка 2. батаљона пред Караулу непријатељ је са правца Соколца и Хан Пијеска, снагама једног батаљона 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, био већ запосјео све прелазе који из села Милићи преко гребена планине изводе према Хан Пијеску.

— Командант бригаде је хтјео да прикупи јединице са марша и са цијелом бригадом изврши пробој, што је нудило повољан исход, али су командант дивизије и корпуса захтијевали да се јединице уводе у борбу поступно.

Одмах по доласку убачен је у борбу 2. батаљон, који је потиснуо предње дијелове непријатеља и овладао повољним положајима ка Караули. Борба је 28. априла трајала цијели дан, и покушаји непријатеља да одбаци 2. батаљон нису успјели. Смјењивали су се неколико пута обострани напади и противнапади. Међутим, око 19.00 часова непријатељу је стигло појачање са правца Хан Пијеска и батаљон је, пошто је претрпио осјетне губитке, био присиљен да се повуче нешто уназад и запосједне слабије положаје на ивици гребена. У то вријеме стигла је и главнина бригаде у маршевском поретку: 1. 3. и 4. батаљон и бригадни дијелови. Истовремено, на путу Власеница—Хан Пијесак — у рејону Хан Погледа, јединице 16. дивизије водиле су жестоке борбе са непријатељем који је наступао са сјевера.

Око 19,30 часова, на десном крилу 2. батаљона убачена је као појачање једна чета 3. батаљона, а у 22.00 часа у борбу су убачени 1. и 3. батаљон. Снажним про-

тивнападом бригаде непријатељ је збачен са првобитних положаја уз осјетне губитке. Јединице су убациване у борбу како је која пристизала.

У току ноћи стигле су и јединице 15. бригаде.

Од 22.00 часа 28. априла до 05.00 часова 29. априла, наизмјенично су се рећали обострани напади и противнапади, али су у току ноћи јединице бригаде успјеле да одбаце непријатеља са гребена планине. У 05.00 часова, 29. априла, у борбу је убачен и 4. батаљон, из резерве, на споју између 2. и 3. батаљона, а на лијевом крилу 6. бригаде убачена су два батаљона 15. бригаде. Требало је координираним и једновременим нападом обје бригаде разбити непријатеља на правцу наступања и омогућити пробој дивизији у правцу Малог Поља. У првом налету батаљони су потисли непријатеља и проширили брешу у његовом борбеном поретку. Први батаљон, на десном крилу, пресекао је комуникацију Хан Пијесак—Власеница, а 3. батаљон је заузео положаје артиљерије непријатеља, који су се налазили у рејону Балина пољана. Око орућа се развила борба прса у прса, па је посада непријатеља била напустила орућа.

Док су јединице обје бригаде постепено, и уз велике губитке, наступале у правцу Хан Пијеска, једна непријатељева колона, са око 450 војника и око 100 возила, стигла је око 11.00 часова, са правца Хан Пијеска, а друга, јачине ојачане чете, са правца Малог Поља, и обје су убачене у борбу. Но, и поред јаке подршке артиљерије и тенкова, непријатељ није успио да одбаци јединице 6. и 15. бригаде.

Међутим, док су 6. и 15. бригада водиле борбу на правцу Хан Пијеска, непријатељ је јаким снагама одбацио јединице 16. војвођанске дивизије јужно од Власенице и овладао положајима Ружине Воде—Поглед, а затим је ударио у десни бок 6. бригаде и одсјекао њен 1. батаљон, који се већ био пребацио преко комуникације, док је Трећи збацио са повољних положаја, к. 1148.

Под притиском непријатеља са фронта и бочног дејства са правца Власенице, јединице бригаде су биле присиљене на одступање, тако да је непријатељ до

краја дана потпуно овладао гребеном планине и затворио све пролазе на овом правцу. Покушај штаба бригаде да успостави везу са 1. батаљоном, тога 11 наредна два дана, није успио, док је веза са 3. батаљоном брзо успостављена.

Захваљујући самоиницијативи хптаба 1. батаљона и познавању терена од стране његовог команданта Чедо Букића, батаљон је обрнутим фронтом успјегино садејствовао главнини бригаде.

Пошто покушај бригаде да се пробије у рејешу Карауле према Малом пољу није успио, штаб 17. дивизије је издао наређење да се јединице извуку из борбе и оставе заштитна одјељења.

У дводневним, даноноћним борбама бригада је имала велике губитке. Страдало је много командног кадра, првенствено чланова КПЈ. У овој борби тешко су рањени: замјеник политичког комесара 2. батаљона Никола Боснић, радник, рођен у Америци, у исељеничкој породици, који је нешто касније подлегао ранама, замјеник политичког комесара 3. батаљона Драгоодав Митровић, који је остао без ноге, и замјеник команданта 3. батаљона Петар Михајиловић.

Чим је извучена из борбе бригада је, без 1. батаљона, кренула правцем села Герово—Г. Вишњица—Нурићи, са намјером да се са 15. бригадом пробије у правцу Деветака.

У маршевском поретку биле су слиједеће јединице: на челу колоне 2. батаљон, затим Трећи, штаб бригаде, Италијански батаљон, штаб дивизије са дивизијским дијеловима, дивизијска болница са преко 50 рањеника, од којих 10 тешких, и на зачељу 4. батаљон, као заштитница. За 6. бригадом, на извјесном одстојању, кретала се 15. мајевичка бригада. Око 01.00 час, 30. априла, чело колоне је стигло у село Нуриће. Врцјеме је било хладно и магловито, те ноћи је падао снијег, а људство је, услијед напорног марша од Дрине до Краљеве горе, дводневних даноноћних борби и слабе и нередовне исхране, било врло исцрпљено.

Послије кратког састанка у Нурићима, 2. батаљона, формирана у покрету, кренула је преко Равне Горе према Поцепљу и селу Брложник. Око 07,30 часова 2. ба-

таљон, који се налазио на челу колоне, сукобио се са непријатељем у висини засеока Прдибеговина, к. 789, који се у току 29. априла 1944. из рејона Поцепље низ Батурин пут спустио и утврдио у висини села Штедра к. 642.

Касније је, преко заплијењених депеша 14. СС пука од 28. 29. и 30. априла, установљено да је положаје на Прдибеговини бранила борбена група која је бројно и по наоружању била јача од два партизанска батаљона. Имала је задатак да по сваку цијену одбрани положаје на Прдибеговини и онемогући јединицама 17. дивизије да се на том правцу пробију преко грена планине.

Батаљон је прихватио борбу и у првом налету потиснуо непријатеља до к. 658. Уведен је у борбу и 3. батаљон, али су оба задржана упорном одбраном непријатеља на другој линији одбране. Затим је штаб 17. дивизије наредио да на чело колоне крене 15. мајевичка бригада, која је, чим је стигла, убачена у борбу. У садејству са 2. и 3. батаљоном 6. бригаде, она је разбила непријатеља и на тај начин омогућила даљи покрет колоне.

У тој борби нарочито су се истакли борци Мајевичке бригаде на челу са Вукашином Суботићем начелником штаба 17. дивизије.

Док су 2. и 3. батаљон водили борбу са непријатељем у висини села Прдибеговине, непријатељ, који се кретао за колоном 7. дивизије преко Нурића, напао је на зачеље 4. батаљона, који је био у заштитници колоне у непосредном обезбјеђењу болнице. У колони је настала пометња, па су услијед несналажљивости штаба 4. батаљона, зачеље батаљона и дивизијска болница са рањеницима скренули у поток Штерда, умјесто да се батаљон развије за борбу. Око 90 бораца 4. батаљона и 30 бораца италијанског батаљона са дивизијском болницом било је одсјечено, а остали су се пробацили и прикључили главнини. Том приликом су страдала 3 тешка и 10 лакших рањеника. Послије ове борбе око 70 рањеника упућено је и смјештено у партизанску болницу која се налазила у рејону Факовића.

Рањеници, који су прездравили након извјесног времена, ушли су у састав 27. дивизије.

У борби на Прдибеговини непријатељ је оставио 30 мртвих, док се један дио извукао приликом повлачења. Заплијењена су 2 пушкомитраљеза шарца и 1 лаки пушкомитраљез, 10 пушака, 1 минобацач са 50 мина и веће количине муниције и других материјала.

Властити губици били су 9 мртвих и 16 рањених.

Намјере Нијемаца и четника у борби на Равној гори виде се из радиограма команде 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, од 1. маја 1944, посланог штабу 1. батаљона, у којем се каже:

5.000—7.000 људи се пробило преко Равне горе ка југу. Батаљон има задатак да гони непријатеља. 1/4 креће одмах и надире за непријатељем који се пробио преко села Врсиње — с. Лисина — Прдибеговина — у правцу Брложник. Падобрански батаљон такође ангажован од Хан Пијеска преко Подцепља. Командно мјесто пука у Прдибеговини.⁵

Из садржаја се види да је непријатељ прецјењивао наше снаге, јер је 17. дивизија тада бројала нешто више од 2.000 бораца.

У наређењу команданта истуреног дијела врховне четничке команде Захарија Остојића, од 23. априла, као и у извјештајима од 29. и 30. априла, поред осталог стоји:

„Господин Министар војске, морнарице и ваздухопловства изволео је наредити да се 25. ов. мес. предузме заједнички напад на комунисте у Власеничком и Сребреничком срезу. Напад ће се извести са снагама из Босне и Србије и то: са Мајевице, од Дрињаче, од Бајине Баште и од Соколовића и Малог Поља.

Нијемци са усташама врше напад на комунисте правцем: Соколац — Власеница, као и из просторије Кладањ — Олово... Стежу обруч око комуниста, који дају отпор у Црној реци и на Батури...

У нападу ће учествовати следеће јединице: летећа бригада мајора Тодоровића, Романијски четнички одред, летећа бригада Романија, Прва сарајевска бригада, Први и Други батаљон Власеничке бригаде, Оловски

⁵ Зборник 1У/24, док. 4 и 168, стр. 20 и 545; док. 108, стр. 341.

батаљон Кладањске бригаде, Озренска летећа бригада и један батаљон Височке бригаде."⁶

Послије разбијања непријатеља у рејону Прдибеговина, 6. бригада је продужила покрет и избила у рејон Равно, обрнула фронт и заузела положаје на Равној планини. Борбено обезбјеђење је истурила према Равној гори, Батуровом путу и Караули. Петнаеста мајевичка и штаб дивизије са приштапским дијеловима продужили су покрет у рејон Поцепље. На поменутом положају 6. бригада се задржала кратко вријеме. Одмах се приступило сређивању јединица и припремању топлог obroка. Тек што се људство мало одморило и јединице средиле, положаје бригаде је надлетјела група непријатељевих авиона, прво „потез 25", а затим три „штуке", које су бациле неколико бомби по борбеном распореду бригаде, које нису нанијеле губитке. Нареджено је да се погасе све ватре и прекине са кувањем хране.

У борбама на Краљевој Гори и Равној Гори непријатељ је имао 126 погинулих и 196 рањених: 10 заробљених војника и официра. Губици 17. дивизије, били су: 84 погинула и 120 несталих.⁷

ДЕВЕТАК—ОЛОВО—СОКОЛАЦ

Првог маја главнина бригаде су прикупила на историји: Поцепље—Плане—Криваче, са обезбјеђењем према Црној ријеци—Равној гори—Караули и Батуровом путу. Први батаљон се налазио у рејону Мало Поље, одсјечен од бригаде, док се главнина 4. батаљона са 30 Италијана и дивизијском болницом прикључила 16. војвођанској дивизији. Другог маја, кренуо је према 1. батаљону замјеник команданта бригаде Никола Звицер са једном четом 2. батаљона, са задатком да са њим успостави везу. Задатак је успјешно извршио.

Истог дана, на правцу Соколовићи, 15. мајевичка бригада је водила жестоке борбе са Нијемцима и четницима. До краја дана бригада се под притиском над-

⁶ Зборник 1У/25, док. 114, стр. 369, објашњење 6.

⁷ Зборник 1У/25, док. 114, стр. 396.

моћнијих снага повукла на положаје у висини села Мркаљи.

Непријатељ је у току ноћи снагама за брзу интервенцију запосјео све прелазе на путу Хан Пијесак—Соколац у намјери да опколи и уништи јединице 17. дивизије.

Да би заварао непријатеља и обезбиједио шири маневарски простор, штаб 17. дивизије је наредио да се обје бригаде пребаце западно од пута Хан Пијесак—Соколац. Шеста бригада се у току ноћи 3/4. маја, брзим покретом и неопажено, пребацила преко поменутог пута и око 17.00 часова, 4. маја, размјестила на просторији села Жунови—Мандурићи. Са бригадом се пребацио и штаб дивизије са приштапским дијеловима и члановима Обласног комитета КПЈ за источну Босну. У састав бригаде стигао је и 1. батаљон.

У исто вријеме пребацила се и 15. бригада и размјестила на просторији села Врапци—Крушевица. Јединице 27. ударне дивизије налазиле су се на просторији Ракова Нога—Владојевићи. Оцијењено је да је преброђена криза и да ће се пружити прилика да се штабови и команде јединица посвете главном задатку који ји постављен пред дивизију — пребацивањем у Србију.

Главнина бригаде се од 4. до 9. маја налазила на просторији: Жунови—Владојевићи—Бјелосавићи. У том периоду јединице су одбиле неколико узастопних напада четника, који су их стално узнемиравали. Штаб 17. дивизије је упознао 5. маја штабове 6. и 15. бригаде са одлуком штабова 17. и 27. дивизије о заједничком нападу на Вареш, као и о даљим дејствима после ове акције. Предвиђено је било да се напад изведе ноћу 8/9. маја. У 12.00 часова, 6. маја, непријатељев авион „потез 25” митраљирао је и бомбардовао бригадну болницу, која се налазила у селу Жунови. Том приликом су погинула 4 борца, а 8 их је рањено.

Док се бригада 6. маја припремала за покрет према Варешу, око 17.00 часова јединице 14. СС ловачког брдског пука извршиле су напад на положаје 17. дивизије из три правца: од Соколца преко Челопека и села Заграђе; од Крама преко Кнежине и од села Петровића преко Кандила и села Гурдићи. Шеста бригада је

дочекала непријатеља, и захваљујући сналажљивости команди батаљона и команди чета успјела је да спречи његово брзо продирање, тако да је тек у први сумрак овладао линијом села Мангурић—Лисац, чиме је угрозио дивизијску болницу и штаб 17. дивизије, који су се налазили у селу Медојевићи. Непријатељ је до краја дана збачен са брда Лисац противнападом, а јединице бригаде су заузеле положај на лијевој обали рјечице Биоштица. У току ноћи 6 /7. маја пребацили су се на лијеву обалу ријека Каљине штаб дивизије и дивизијска болница и размјестили се у ширем рејону села Бањалучица. У јединицама су вршене припреме за покрет према Варешу.

У међувремену, штаб 17. дивизије је добио директиву Врховног штаба преко штаба Оперативне групе дивизија (5. крајишка и 2. пролетерска) да 17. дивизија одмах крене за Србију. Прелазак преко Дрине био је предвиђен сјеверно од Вишеграда, на одсеку Стари Брод—Слап. Дивизија је имала задатак да избије на планину Тару и да у садејству са 16. дивизијом, која је у исто вријеме прелазила Дрину у рејону Факовића, дејствује у позадини непријатеља и олакша положај Оперативне групе дивизије. У директиви се, поред осталог, каже:

„... 2. У току 5 овога мјесеца непријатељске снаге које су дејствовале на сектору (читавом) јужно од линије Тузла — Зворник до Хан Пијеска, повукле су се нагло, дијелом према Тузли, а главнином преко Хан Пијеска према Сокоцу и Сарајеву. Према подацима непријатељ је добио хитан покрет према мору. Тако је читав сектор напуштен од непријатеља.⁸

С обзиром на такво стање ријешили смо да се 16. дивизија пребаци на сектору Факовића, док ће се ваша дивизија пребацити на сектору Слап — Стари Брод...

- Морате бити спремни да све тешкоће на које наиђете савладате и да извршите постављени задатак, којег је одредио ВШ упркос свим тешкоћама на које наилазимо."

⁸ У току борбе показало се да овај податак није тачан. Јединице 7. СС и 13. дивизије и даље су остале у источној Босни и водиле борбу са јединицама 17. дивизије у рејону Слапа.

По пријему директиве одржаи је заједнички састанак штабова 17. и 27. дивизије. На њему је одлучено да се одустане од напада на Вареш и да се обје дивизије, у току ноћи, одвоје од непријатеља маневром према Олову. Двадесет седма дивизија је оријентисана према Бирчу, а Седамнаеста према Дрини. Тек тада је 2. крајишка бригада ушла у састав 17. дивизије, како је то већ раније било наређено. Сви тешки рањеници 17. дивизије предати су 27. дивизији послвије чега је расформирана дивизијска болница 17. дивизије.

У зору 7. маја 6. бригада је кренула са просторије села Владојевићи—Бањалучица, преко села Крушево у правцу Олова, и у току дана се размјестила на просторији села Прогошево. За то вријеме је 15. мајевичка у рејону Олова обезбјеђивала прелаз преко ријека Криваје и Биоштице. У току ноћи 8. маја 6. бригада је извршила покрет, прешла ријеку Биоштицу и кренула правцем села: Гурдићи—Драпнићи—Г. Бабине—Врабачка—Подвисочник—Г. Чапари. Прије поласка бригаде из рејона Бањалучица и Владојевићи штаб бригаде је наредио штабу 1. батаљона да се задржи у селу Медојевићи и успостави везу са два батаљона 2. крајишке бригаде, који су, према првобитном наређењу штаба дивизије, били кренули у правцу Вареша, а како нису имали везу са штабом своје бригаде, нису знали за измјену правца покрета услијед новонастале ситуације.

Прије успостављања везе са батаљонима 2. крајишке, 1. батаљон се сукобио са дијеловима 14. СС пука на положају ЈТисац, који су 6. и 15. бригада покретом према Олову изманеврисале. Батаљон је разбио непријатеља, преданио у рејону Јасик и слиједећег дана продужио покрет. Наредне ноћи прешао је пут Соколац—Хан Пијесак и у селу Цимрије дошао у састав бригаде, а два батаљона 2. крајишке, су се пробила кроз непријатељске положаје и дошла у састав своје бригаде.

У сукобу 1. батаљона са јединицама 14. СС пука погинуо је обавјештајни официр батаљона Мијо Балаш.⁹

⁹ Мијо потиче из познате хрватске породице из Карловца. Прогресивну оријентацију стекао је ире рата. По окупацији као резервни официр мобилисан је у домобранство НДХ. Сарађивао је са руководиоцима НОР-а у модричком

Тек што је чело бригадне колоне прешло преко Биоштице сукобило се са 14. СС пуком и зеленим кадром на гребену Стјеница, к. 785. Непријатељ је послје краће борбе разбијен и бригада је продужила покрет. При покрету према путу Соколац—Хан Пијесак формирана је дивизијска колона: у претходници је била 6. бригада, затим главнина: 2. крајишка, штаб дивизије са приштапским дијеловима и на зачељу 15. мајевичка. Први краћи одмор у току дана дат је на Слемењској планини, а други, у току ноћи, у рејону села Врабачка.

Од села Врабачка дивизија се кретала у двије колоне: у десној су биле 6. и 2. крајишка бригада, а у лијевој 15. мајевичка бригада са штабом дивизије. На челу десне колоне кретала се 6. бригада. По преласку пута Соколац—Хан Пијесак бригада је, као претходница десне колоне, продужила покрет. У току дана се прикупила на просторији село Цимрије—засек Цвјетићи—Гајеви—Струница и истурила борбено обезбјеђење према Хан Пијеску и Жљебовима. Друга крајишка се размјестила у рејону села С. Брестовача—Мислово, а 15. мајевичка са штабом дивизије у рејону Плана—Поце-пље—Брложник.

Пошто је открио покрет јединица непријатељ је, да би им спријечио пребацивање преко пута Соколац—Хан Пијесак, интервенисао са два правца: од Хан Пијеска и од Хан Крама, али, како је закаснио, дошло је само до краткотрајне борбе са зачељем десне колоне.

По избијању у рејон Цимрија упућени су извиђачи према Дрини са задатком да прикупе податке о непријатељу.

Шеста бригада је 10. маја, око 04.00 часа извршила покрет и избила на лијеву обалу Дрине у рејон: Рибиоци—Вратар и посјела положаје Комин—Чекра—Крижевац, ради обезбјеђења десног бока дивизије од Старе

крају, Септембра 1943. предао је без борбе домобранску сатнију којом је командовао у Модричи и од тада до погибије био је стално у 1. батаљону. Истицао се као храбар борац и старјешина. Погинуо је у јуришу.

Горе—Сјеверског и Годимља. Кад је избила у висину села Мандре сукобила се са два батаљона 14. СС ловачког брдског пука.¹⁰ Развила се борба прса у прса. После је двочасовне жестоке борбе јединице бригаде су биле присиљене да се под притиском надмоћнијег непријатеља повуку на линију источне падине брда Јасеновац—село Стоборани, гдје је задржала даље наступање непријатеља.

Међутим, око 12.00 часова, непријатељ је привукао и убацио у борбу свјеже снаге. Истовремено је отпочео са снажним нападима из ваздуха и систематским бомбардовањем и митраљирањем по положајима јединица, које је трајало до краја дана. Наизмјенично су се рећале 9—12 „штука" и извиђачки авиони „рода". Нарочито јак притисак непријатељ је вршио са правца села Брложник. Под притиском надмоћнијег непријатеља бригада је била присиљена да се повуче и заузме положаје у висини Поцепља на линији: Сачије—Жабчић. У овој борби имала је 12 мртвих и 18 рањених бораца, а нестала су и 3 курира, који су били упућени у штаб дивизије. Међу погинулима били су комесар 3. батаљона Милорад Вујошевић, студент, родом из Бијељине, и Владо Кнежевић, командир чете у 2. батаљону, родом из Кулен Вакуфа.

У исто вријеме 15. бригада је избила на просторију Жепа—Слап и отпочела са прикупљањем средстава за прелазак преко ријеке. На десном крилу 6. бригаде 3. батаљон 2. крајишке је водио тешку борбу сјеверно од села Мислово са Нијемцима који су наступали са правца Соколовићи и био присиљен да се повуче према Сурдуку и Јасеновцу.

Послије одступања 6. бригаде са предвиђеног правца, десни бок 15. бригаде остао је незаштићен, услијед чега је и она била присиљена да се повуче.

Уочивши намјере непријатеља, штаб 17. дивизије је закључио да нема могућности у току наредне ноћи за пребацивање дивизије преко Дрине. Терен је био вр-

¹⁰ Зборник 1У/25, док. 114, стр. 396 и објашњење 22, 23 и 24.

ло тежак, вријеме кратко, а недостајала су техничка и приручна средства за пребацивање. Ради тога је наредио да се јединице слиједеће ноћи повуку у шири рејон села Радава и на планински масив Батура, о чему је извијестио штаб 3. корпуса. Главни разлог што се одустало од преласка преко Дрине био је недостатак тачних података о јачини и намјерама непријатеља. Податак „да је непријатељ предузео хитан покрет према мору и да је читав сектор овог дијела источне Босне напустио" довео је до погрешних закључака и издавања нереалних наређења. Нереална је била процјена да непријатељ повлачи своје снаге из источне Босне, поготово у вријеме када је оцијенио да Врховни штаб НОВ и ПОЈ групише јаче снаге у рејону Црне Горе, Санцака и источне Босне за продор у Србију.

У периоду од 27. априла до половине маја, штаб 17. дивизије и штабови бригада, сем опнгних, нису имали никаквих података о непријатељу и његовим намјерама, док је непријатељ био свакодневно обавјештен о покретима јединица 16. и 17. дивизије, што му је омогућило да их стално прати, напада, узнемирава и наноси велике губитке.

Непријатељ је тада успјешно откривао радиосообраћај јединица и дешифровао њихове депеше што штаб 17. дивизије и штабови бригада нису знали. Захваљујући томе благовремено је ангажовао одговарајуће снаге на правцима покрета јединица, па их је, што је било готово несхватљиво, пратио у стопу и није им дао да предахну. Двадесетак дана, колико је трајала та ситуација, јединице нису могле припремити готово ни један оброк и борци су били крајње исцрпљени.

Коначно је закључено да је непријатељ открио намјере јединица и да предузима све мјере да им онемогући прелазак преко Дрине. Обавјештајна и извиђачка служба у јединицама нису располагале ни најосновнијим подацима о непријатељу. Једини подаци са којима се располагало добијени су од заробљених непријатељских војника, који су у току посљедњих двадесетодневних борби били врло ријетки.

ПОКРЕТ ПРЕМА ЦРНОЈ ГОРИ

Ноћу 11/12. маја штаб бригаде је обавијештен да су се под притиском надмоћнијег непријатеља 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, под командом пуковника Мораче, почеле из Србије повлачити преко планине Таре према Голији, па је штаб 3. корпуса наредио 17. дивизији да не форсира Дрину, него да јединице поново пребади преко пута Хан Пијесак—Соколац, у шири рејон Кнежине, и оријентише према Романији и сарајевском Озрену. Пошто је уочио да се партизанске снаге оријентишу јужније, непријатељ је пребацио дио својих снага на комуникацију Соколац—Рогатица—Вишеград, како би им спријечио прелазак у Србију.

С обзиром на велику замореност бораца, одлучено је да се прикрије покрет јединица и да се пребаце преко пута Хан Пијесак—Соколац без борбе. Формирана је дивизијска колона: 2. крајишка, 6. бригада, штаб дивизије са дивизијским дјеловима и на зачељу 15. мајевичка бригада, која је кренула правцем: Потприсека—Огорелача—Мркаљи и послије кратког одмора у сумрак прешла пут Хан Пијесак—Соколац. Послије 30 часова марша колона се размјестила: 6. бригада и штаб дивизије у засеок Пољанци, јужно од села Врабачка, 2. крајишка у село Берковина, а 15. мајевичка у село Горње Бабине. У току дана јединице су се срећивале, а људство мало одморило и нахранило. Овим покретом непријатељ је био потпуно обманут, јер је очекивао покрет дивизије према путу Соколац—Рогатица.

Пошто је накнадно открио правац непријатељ је артиљеријском ватром тукао рејоне прикупљања јединица. Активиране су њемачке јединице на путу Хан Пијесак—Соколац и Соколац—Равна Романија, усташка легија са правца Кладња и Олова и четници у рејонима Шахбеговићи, Подроманија и Соколац, који су узнемиравали јединице дивизије.

На састанку у штабу дивизије 14. маја, штабови бригаде су упознати са одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ, на основу које је требало да се 17. дивизија оријентише јужно од комуникације Сарајево—Вишеград, и даље према 2. ударном корпусу. Констатовано је да

је људство услијед петнаестодневних даноноћних борби и маршева, неспавања и слабе исхране, јако исцрпљено; да су јединице бројно знатно ослабиле и остале са малим количинама муниције, те да им је потребан неопходан краћи одмор и боља исхрана. Констатовано је и да је непријатељ у току претходних борби имао потпуну иницијатву и наметао своју вољу и тактику, прије свега зато, како је касније утврђено, што је долазио до сигурних података о свим наређењима и покретима јединица, које је штаб 3. корпуса преко радио-станице преносио штабовима дивизије. Примијенио је и посебну тактику: јачим снагама је запосједао важније путеве и на њима, на погодним положајима, организовао брањене рејоне, из којих је слабијим снагама — у виду моторизованих трупова, пресретао и ометао покрет јединица; убацивао се у међупросторе и на бочове и у стопу пратио сваку јединицу дивизије. Наиме, чим би се нека од јединица пробила у неком правцу, знајући њен задатак и намјере, благовремено је одвајао снаге, пребацивао их камионима, нападао је, узнемиравао и наносио јој губитке. У овим борбама Нијемци су врло вјешто користили квислинге: усташе, зелени кадар и четнике, који су их обавјештавали о покретима и јачини партизанских снага.

На другој страни, од 976 бораца, колико их је било у бригади 27. априла, преко 460 били су нови и неискусни борци, првенствено омладинци, који до тада нису учествовали у тежим борбама и који и поред свих мјера предузиманих у марту и априлу на плану обуке и васпитања, нису били довољно оспособљени, тако да је тежиште борбе било на командном кадру и старијим борцима. Исхрана је била крајње слаба и нередовна, јер су резерве бригадне интендатуре и батаљонских радних водова брзо исцрпљене, а снабдијевање на овом терену је било врло слабо, без обзира на приврженост народа НОП-у. Требало је водити рачуна и о залихама муниције, које су биле на измаку, што је такође отежавало ситуацију. Све је то у великој мјери утјецало на борбену готовост јединица.

На састанку штаба бригаде констатовано је да је бригада из претходних једномјесечних борби изашла

бројно знатно ослабљена, јер је претрпјела велике губитке, нарочито на Караули, Краљевој гори и Деветаку. Преко 90 бораца 4. батаљона и италијански батаљон одвојили су се од бригаде и прикључили 16. дивизији, а касније јединицама 27. дивизије, у којој су остали до краја рата. И један дио лакших рањеника се није вратио у састав бригаде, док је мањи број младих бораца, који су у бригаду ступили у првим мјесецима 1944. године, услијед тешких даноноћних борби и маршева, изнурен глађу напустио бригаду, да би послје извјесног времена ступио у јединице које су остале у источној Босни.

Међутим, без обзира на све, закључено је да је морал бораца, посебно старјешина и чланова КПЈ и СКОЈ-а, на завидној висини, поред осталог и зато што су и поред тешких борби и мјера које је предузимао непријатељ послје једномјесечних борби изашли као побједници. Борбе, које је бригада водила на Караули и Краљевој гори спадају међу њене најтеже борбе у току четворогодишњег рата.

Бригада се 14. маја налазила на окупу у ширем рејону села Бјелосавићи, 15. бригада у селу Медојевићи, а 2. крајишка у селу Драгораћи. Тога дана је штаб бригаде примио заповијест за покрет према Црној Гори.

Бригада је 15. маја кренула преко Романије. У висини села Ширијевићи Први батаљон се сукобио са јачом групом четника из састава Романијског четничког корпуса, коју је протјерао преко села Брезовице и Коштраша према сарајевском Озрену. Пошто су се обје колоне у Ширијевићима састале, формирана је по наређењу команданта дивизије једна дивизијска колона, која је продужила покрет и преко Старог Града до пада мрака избила у село Мачковац и Цмиљево Поље, гдје се задржала на кратком одмору.

Покрет дивизије организован је у батаљонским колонама, да би пут Мокро—Соколац јединице прешле истовремено и у што краћем року. На лијевом крилу кретали су се батаљони Шесте, на десном 2. крајишке, а позади њих батаљони 15. мајевичке са штабом дивизије. Трећи батаљон 6. бригаде је затворио правац од

Соколца, а десно крило према Црвеним стијенама обезбиједила је 2. крајишка бригада.

Када је главнина дивизије прехпла пут Мокро—Соколац 15. маја око 22.00 часа, западно од Љељена, нашла је колона од шест њемачких камиона натоварених мазгама, коњима и животним намирницама, коју је сачекао 2. батаљон 2. крајишке бригаде и заробио. Убијено је 10 Нијемаца, а заплијењено 9 мазги, 6 коња и веће количине животних намирница. Претходница 1. батаљона 6. бригаде разбила је четнике који су држали положаје на брду Љељен. Преласком пута Мокро—Соколац јединице 17. дивизије непријатеља су поново обмануле, је је он очекивао прелазак на путу Соколац—Рогатица.

БОРБЕ У ПОКРЕТУ ЈАХОРИНА—ЗЕЛЕНГОРА— ПЛУЖИНЕ

Јединице бригаде су продужиле покрет 16. маја и око 10.00 часова избиле у источни дио села Боговићи, док су се остале јединице дивизије размјестиле у западним дијеловима села Боговићи и Зечићи. Други и 3. батаљон посјели су положаје на линији Шиљева глава—Приплече—Прчинога и затворили правац према Соколцу. Пошто је поново открио присуство јединица дивизије, непријатељ је око 11.00 часова отворио артиљеријску ватру из рејона Праче, а нешто касније је један његов батаљон напао на десно крило бригаде са правца села Неправдићи, али је послје двочасовне борбе одбијен.

Јединице 14. пука 7. СС Принц Еуген дивизије и два батаљона четника, око 17.00 часова, уз артиљеријску подршку, напали су и на лијево крило бригаде из правца Соколца. Послје двочасовне борбе јединице бригаде су се повукле под притиском надмоћнијег непријатеља и посјеле положаје на линији: Шиљева глава—Дивље, са које су зауставиле даље надирање непријатеља. Бригада је тога дана имала 4 погинула и 10 рањених бораца, док су непријатељу нанесени знатни губици. Непријатељ је у току дана појачао своја упори-

шта на комуникацни Пале—Реновица, са намјером да у току наредног дана разбије јединице дивизије у ширем рејону села Боговићи. Јединице су остале са малим количинама муниције, људство је било заморено, а исхрана слаба и неуредна, па је одлучено да се избјегавају јаче борбе.

Одлучено је да се јединице дивизије у току ноћи пребаце преко комуникације Пале—Реновица на Јахорину, гдје би се средиле и људство одморило и нахранило. На челу колоне кретала се 2. крајишка, затим штаб дивизије и 15. мајевичка, а на зачељу 6. бригада, општим правцем: Подвitez—Сарачево поље—Горња Прача—Книча. Послије напорног марша колона је избила на гробен Јахорине, а 6. бригада се размјестила у рејону села Родељ—Стојковићи.

За вријеме покрета, посебно у првим часовима, падала је јака киша и било је врло мрачно, а људство преморено, па је често долазило до прекида колоне, што је знатно утјецало на брзину покрета.

По избијању на гробен Јахорине, 2. батаљон 6. бригаде, са једним батаљоном 15. мајевичке, разбио је групу четника која је била запосјела положаје на линији: Книча—Мачак. Чим су се јединице размјестиле непријатељ је у неколико наврата, са 7 „игука“ и 3 авиона „потез 25“ бомбардовао положаје бригаде на линији: Вријеска—Кничка коса—Мачак, као и села у којима су се смјестили штабови јединица са приштапским дијеловима — Тухиљиће, Рачиће, Мокро Поље и Јабуку.

За колоном дивизије наступали су четници, који су покушали да је нападом из рејона Горња Прача збаце са положаја и заузму гробен Јахорине, али су противнападом Шесте и 15. бригаде одбијени. На десном крилу дивизијског распореда један батаљон 2. крајишке бригаде одбио је напад дијелова 14. СС пука и четника са правца Оглавак, и нанио им знатне губитке.

За вријеме борби на гробену Јахорине погинуо је обавјештајни официр 2. батаљона Миливоје Пиљуга, предратни комуниста из Зенице, из познате напредне породице Пиљуга из које су три сина ступили у партизане 1941. године.

Борци 2. и 3. батаљона 6. бригаде у борби са гробом Јахорине оборили су један непријатељски авион „потез 25“, који је пао између брда Мљечник и Мачак у међупростор између бригадних и непријатељских положаја. Један авијатичар је убијен, док је други, лакше рањен успио побјећи. Заплијењена су 2 митраљеза „дарн“ 14,6 мм и веће количине митраљеске муниције у редуницама, а авион је спаљен.

Присуство дијелова 14. СС њемачког пука на Јахорини и стално припуцавање четника за вријеме покрета, поткријепили су увјерење да непријатељ дешифрује радио-депеше. Због тога је штаб дивизије навео строг режим коришћења радио-станица.

Због велике активности Нијемаца и четника који су нападали јединице дивизије са свих страна, оцијењено је да је непријатељ поново открио намјеру дивизије да пређе преко Дрине. Због тога се одустало од преласка, па је наређен одмор и прикупљање јединица до краја 19. маја на просторији Межице, како би се у току ноћи пребациле преко комуникације Калиновик—Фоча.

Бригада је, као деснокрилна колона дивизије, кренула правцем: Модро Поље—Кратине—Миљевина, и око 24.00 часа прешла пут Калиновик—Фоча код села Оцркавље, на мјесту где је у петој непријатељској офанзиви вршила пробој из обруча, само у супротном правцу. Око 13.30 часова 20. маја бригада је избила у Врбницу,

При преласку преко комуникације јединице бригаде су разбиле већу групу четника у рејону Оцркавља. Истовремено 15. мајевичка је, као средња колона, наишла на комбиновану засједу Нијемаца и четника, коју је разбила, док је 2. крајишка, као лијевокрилна колона, изненадила Нијемце и четнике на путу Миљевина—Фоча, које је разбила и протјерала према Фочи.

Према изјави заробљеног четничког команданта, Нијемци и четници су планирали да покретом главних снага долином ријеке Колинске нападну 17. дивизију са свих страна, у ширем рејону Јабука. Међутим, услијед измјене правца покрета јединица, као и вре-

мена поласка, до тога није дошло, тако да је непријатељ и овога пута био преварен.

За вријеме покрета од Јахорине према Миљевини, због великог замора и исцрпљености изостало је по неколико бораца из свих јединица, што је успоравало покрет.

Послије пребацивања преко пута Калиновик—Фоча јединице су се нашле у слиједећем распореду: 6. бригада у селу Луче, источно од села Врбница; 2. крајишка у селу Закмур, а 15. мајевичка у ширем рејону Врбнице са једним батаљоном истуреним према Говзи и Јелечу, гдје су се задржале ради сређивања и одмора људства. Планом је било предвиђено да се дивизија последије краћег задржавања пребаци преко Дрине у рејон Шћепан Поље—Бастаси, у Санџаку, или, зависно од ситуације, преко Сутјеске и Драгаш седла на плато Вучева.

Шеста бригада је добила задатак да посједне положаје на линији Бурђевица к. 1062 — Предел и прелазе који преко планине Малуша изводе из долине Сутјеске, да извића Дрину и Сутјеску, прати покрете непријатеља и врши припреме за прелазак, а 2. крајишка да освоји Закмур, који је непријатељ јачине преко 340 Нијемаца и четника, претходног дана био заузео.

Због тога су јединице бригаде помјерене према ушћу Сутјеске у Дрину. Приликом покрета према Дрини 1. батаљон се сукобио са четницима Закмурског батаљона, који су разбијени и преко планине Малуше протјерани према Фочи. У исто вријеме 3. батаљон је посјео положаје на линији Лупоглав—село Попи.

Да би осујетио намјере 17. дивизије, непријатељ је око 10.00 часова са моторизованом колоном од око 350 Нијемаца, 540 четника и четом усташа путем од Фоче избио испред села Попи и напао 1. батаљон који је био у покрету према Дрини. У исто вријеме већа група Нијемаца је подилазила десном крилу 3. батаљона из правца Тјентишта и Попова Моста. Први и трећи батаљон одбили су све покушаје непријатеља који је нападао из долине Дрине и Сутјеске, с намјером да продре у рејон Врбнице.

Док је 6. бригада одбијала иападе из долине Дрине и Сутјеске, непријатељ је, јачине око 600 Нијемаца, напао на положаје 15. мајевичке из рејона Загорице у правцу Јаблана брда, и у току дана овладао положајем испред села Љубине, чиме је угрозио 2. крајишку бригаду, која је у току дана водила борбу са четницима и Нијемцима у рејону Закмура.

Крајем дана, 21. маја, ситуација је била критична. Непријатељеве комбиноване снаге наступале су са свих страна и стезале обруч око јединица дивизије: од Миљевине и из долине Сутјеске око 600 Нијемаца, са правца Фоче 1000 четника, а из долине Дрине око 350 Нијемаца и око 350—400 усташа. Јединице дивизије су се налазиле на врло уском простору и са малим количинама муниције, а непријатељ је намјеравао да их окружи и уништи у рејону Врбнице. Због тога се одустало од намјере да се дивизија пребаци у Санџак или на плато Вучева, па је наређено да се јединице што прије прикупе у рејону Врбнице и изврше покрет преко Зеленгоре према извору Сутјеске.

У току ноћи 21/22. маја, 6. бригада је, на челу дивизијске колоне, кренула из Врбнице поред Лучких Колиба и Љубина гроба преко Зеленгоре, пребацила се преко пута Гацко—Сутјеска код села Трнова Лука и последице 22 часа марша избила у рејон села Брајчин Лаз. Друга крајишка, штаб дивизије и приштапски дијелови смјестили су се у село Витосавину, а 15. мајевичка у село Борја.

На овом маршу је, услијед великих напора, глади и замора, изостао један број бораца из свих јединица. Из истих разлога је напуштено и по неколико јахаћих и товарних коња. Међутим, захваљујући упорном залагању и савјесном раду старјешина, санитетског кадра и бораца сви изнемогли борци су пренијети до села Изгори, а да би били пребачени јединице су морале оставити неколико минобацача и тешких митраљеза, који су закопани.

Док се бригада налазила на маршу преко Зеленгоре, четничка Гатачка бригада је напала на јединице 16. муслиманске бригаде и 4. батаљон 2. крајишке бригаде 27. дивизије у рејону Чемерног. Услијед јаког при-

тиска четника, 16. бригада се повукла према Лебршнику. У међувремену, пошто су открили долазак јединица 17. дивизије, четници су се повукли из Изгора, преко Чемерна у правцу Гацка, тако да са њима није дошло до борбе. Незнајући да су се четници повукли, а да су у Изгоре пристигле јединице 6. бригаде, један батаљон Муслиманске бригаде је око 24.00 часа — баш у вријеме када су се јединице размјештале и интендантско особље отпочело кување хране — напао на јединице 6. бригаде. Брзом интервенцијом штаба бригаде успостављена је веза и борба је престала. Срећом, жртва није било.

Наредног дана је успостављена веза и са штабом 16. муслиманске бригаде, која је привремено ушла у састав 17. дивизије.

Двадесет трећег маја у 04.00 часа бригада је продужила покрет и размјестила се на просторији села Милошевићи. За 6. бригадом кретала се 2. крајишка и размјестила се у селу Орах, а 15. мајевичка у селу Крстац. Штаб дивизије се смјестио у Плужинама.

На овој просторији бригада је остала до 27. маја. Предузете су мјере да се људство одмори и нахрани и јединице среде. Организовано је чишћење наоружања, прање и крпљење одјеће и веша, сређивање коморе, парење веша, шишање људства итд. Успостављена је и телефонска веза са штабом 2. ударног корпуса, од којег је штаб дивизије добио директиве за даљи рад.

У ноћи 24/25. и 25/26. савезници су бацили из ваздуха наоружање, опрему и храну за јединице дивизије. Бригада је добила извјесне количине оружја, муниције, инжињеријског материјала, хране и одјећне опреме.

Четвородневни одмор, редовна исхрана и савезничка помоћ знатно су помогли да се јединице опораве.

На састанку штаба 6. бригаде извршена је анализа претходних борби и Штабу 17. дивизије предложено је да се 4. батаљон расформира, а његово људство распореди по јединицама осталих батаљона.

Од 976 бораца (905 бораца и 71 другарица), колико их је било у бригади 27. априла, послвије једномјесечних даноноћних борби и маршева и слабе исхране, ос-

тало је 25. маја 477 бораца и 28 другарица, укупно 505, што значи да је бригада скоро преполовљена. У овај број несталих урачунато је и људство 4. батаљона и рањеници који су остали у саставу 27. дивизије. Слично стање било је и у 15. мајевичкој, док је 2. крајишка била нешто јача.

Из строја бригаде избачено је — погинуло, рањено или остало у источној Босни, 12 батаљонских и 34 четна руководиоца, од којих: 11 војних, 14 политичких, 4 обавјештајна, 14 интендантских и 3 санитетска. Поред ових, из строја бригаде изашла су још 42 руководиоца — командира водова, водних делегата, рачунајући и старјешине остале у саставу 4. батаљона. То значи да је из строја бригаде изашло 88 старјешина, од којих су 66 били чланови КПЈ, па је број чланова КПЈ у бригади смањен за једну трећину.¹²

Политичко-партијски рад у јединицама бригаде одвијао се у веома тешким условима. Радило се углавном у покрету и за вријеме малих предаха, а рад се заснивао на појединачним разговорима, разговорима у мањим групама, а понекад и у водовима, гдје су размјењиване међусобне информације старјешина и бораца. Војно-политички и партијски курсеви, који су одржани када се бригада налазила у околини Братунца, дошли су до пуног изражаја у овом тешком периоду. Многи борци су се прекалили и сазрели за пријем у Партију, што је довело до јачања партијске организације.

То је у знатној мјери допринијело да морал цјелокупног састава бригаде остане на висини. Стечено је драгоцјено искуство у борби са непријатељем под врло неповољним условима. Самоиницијатива и храброст бораца, посебно старјешина и чланова КПЈ и СКОЈ-а, била је на завидној висини. У овим борбама посебно су се истицали стари борци са Сутјеске, из Тузле, Бетња, Романије и других борби. Све је ово дошло до изражаја и у каснијим борбама, које је бригада водила у Санцаку, Црној Гори, Србији, поново у Босни, и све до аустријске границе. Била је то велика школа за цјелокупни старјешински кадар бригаде.

¹² Зборник IX, књ. 6, док. бр. 60, стр. 390—391.

У једномесечним борбама бригада је нанијела непријатељу слиједете губитке: 154 погинула, 227 рањених и 12 заробљених војника. Уништено је 6 камиона, 1 авион и 1 аутомобил, а заплијењене су веће количине оружја.

Власти губици су износили: 132 погинула, 182 рањена и 147 бораца који су се одвојили од бригаде. Изгубљена су између осталог 2 тешка митраљеза, 14 пушкомитраљеза, 17 аутомата, 3 противтенковске пушке, око 30 товарних и 20 јахаћих коња.

Погинули су: Бабик Шандор из Земуна, Бајковић Милош из Бијељине, Бастајић Раде из Земуна, Баудер Никола из Земуна, Беатовић Јован из Соколца, Богдановић Гавро из Сребренице, Богдановић Јован из Модриче, Богичевић Нећо из Власенице, Бајић Милорад из Братунца, Боровчанин Милија из Соколца, Баравеанин Рајко из Соколца, Будимчић Славко из Земуна, Бућан Борће из Земуна, Бугарин Стеван из Старе Пазове, Царевић Стеван из Ирига, Кирин Цвеја из Старе Пазове, Нирин Миленко из Старе Пазове, Дечковић Милинко из Власенице, Димитријевић Богдан из Братунца, Димитријевић Драгомир из Сребренице, Драгичевић Бошко из Бијељине, Драгичевић Радисав из Сребренице, Дудић Радосав из Старе Пазове, Борћевкић Петар из Старе Пазове, Букић Саво из Братунца, Фабијан Мика из Земуна, Глишић Видоје из Сребренице, Груић Светислав из Старе Пазове, Груин Драго из Старе Пазове, Хаџић Богдан из Земуна, Хазуровић Орха из Бијељине, Хуремовић Бећир из Братунца, Илић Богосав из Братунца, Илић Борће из Земуна, Илић Илија из Братунца, Илић Милан из Власенице, Илић Павле из Братунца, Инђић Петар из Старе Пазове, Јаковљевић Милисав из Сребренице, Јаковљевић Мирко из Сребренице, Јаковљевић Станко из Сребренице, Јанковић Анђелко из Сребренице, Јеремић Срећко из Братунца, Јосиповић Станко из Братунца, Јовановић Богдан из Сребренице, Јовановић Добрисав из Сребренице, Јовановић Милорад из Хан Пијеска, Јовановић Светозар из Земуна, Јовичић Милан из Братунца, Јовић Млаћо из Бијељине, Карличић Славко из Шековића, Катанић-Букић Грозда из Сребренице. Катнић Мирко из Сребренице,

Катанић Радисав из Сребренице, Катић Јован из Новог Сада, Кних Иван из Вареша, Котуровић Јован из Земуна, Ковач Томаш из Земуна, Крецуљ Перо из Земуна, Крсмановић Милан из Соколца, Кукић Салих из Брчког, Купусовић Перо из Земуна, Курјачки Богдан из Земуна, Курјачки Бранко из Земуна, Леви Леон из Рогатице, Лукић Млаћо из Братунца, Лукић Петар из Земуна, Лукић Трифун из Бијељине, Максић Драго из Земуна, Марић Гојко из Горажда, Марковић Драго из Сребренице, Марковић Милан из Сребренице, Марковић Милисав из Сребренице, Маслић-Немастил Љубица из Бихаћа, Мићић Новак из Братунца, Миладиновић Добривоје из Братунца, Милановић Илија из Сребренице, Милановић Душан из Земуна, Милановић Томо из Братунца, Милошевић Раденко из Сребренице, Миловановић Миле из Сребренице, Милутиновић Борђе из Земуна, Милутиновић Пера из Земуна, Миљановић Мирослав из Шековића, Митровић Анђелко из Сребренице, Митровић Буро из Братунца, Митровић Иван из Сребренице, Митровић Милован из Сребренице, Мркајић Комлен из Шековића, Мујагић Омер из Тузле, Муслић Нерим из Бијељине, Наумов Милан из Земуна, Нећић Раденко из Сребренице, Нешић Новак из Босанског Шамца, Николић Иван из Земуна, Нишић Орхан из Бијељине, Новаковић Богољуб из Руме, Нукић Латиф из Бијељине, Обрадовић Љубо из Зворника, Обрадовић Милован из Соколца, Обреновић Благоје из Соколца, Окановић Идриз из Градачца, Павловић Милан из Добоја, Павловић Светозар из Братунца, Пејчић Јованка из Добоја, Пепић Милорад из Кладња, Пештић Иво из Тузле, Петковић Бранислав из Сребренице, Петровић-Алчаковић Милан из Бијељине, Петровић Петар из Добоја, Петровић Жарко из Земуна, Плочарац Триво из Земуна, Попов Стеван из Старе Пазове, Радишковић Рајко из Оцака, Радојевић Петар из Земуна, Радосављевић Спасо из Земуна, Ралић Хусеин из Братунца, Ранисављевић Лепосава из Земуна, Ранисављевић Србислав из Земуна, Ранкић Милорад из Братунца, Ристић Видоје из Руме, Ризвић Мујо из Градачца, Сарић Душан из Власенице, Савић Бошко из Власенице, Савић Божидар из Братунца, Савић Дико из

Сребренице, Савић Стојан из Лукавца, Савић Вилотије из Сребренице, Савић Божидар из Братунца, Симић Милан из Братунца, Спасојевић Момчило из Братунца, Стојчић Никола из Земуна, Стевановић Радомир из Сребренице, Стојановић Драто из Старе Пазове, Стојановић Богдан из Сребренице, Стојшић Никола из Земуна, Суботић Никодин из Какња, Сушић Душан из Власенице, Шевић Лазо из Сремске Митровице, Тадић Стево из Оцака, Томић Станко из Братунца, Топаловић Душко из Земуна, Васић Радомир из Сребренице, Весић Јован из Бијељине, Видаковић Војо из Брчког, Владичић Перо из Угљевика, Вучетић Живан из Братунца, Збучковић Бранко из Новог Сада, Зековић Мирелко из Старе Пазове, Живановић Милан из Сребренице и Живановић Радоје из Сребренице.

Услијед расформирања четвртог батаљона, 25. маја, у јединицама су настале кадровске промјене:¹³

— у 1. батаљону је за политичког комесара именован Мишо Ковачевић, за замјеника команданта Целестин Матулић. За замјеника политичког комесара батаљона одређен је Стеван Клашња, а за референта санитета Драгица Стевић, која је дошла из Мајевичке бригаде;

— у 2. батаљону је за политичког комесара постављен Лазо Радивојевић, а за замјеника политичког комесара Пеко Алфонс;

— у 3. батаљону за политичког комесара именован је Неђо Богичевић, а за замјеника команданта Милован Хрвачевић;

— у штабу бригаде за обавјештајног официра постављен је Рајко Глигоровић.

Дотадашњи командант 4. батаљона Никола Челар распоређен је на нову дужност у Мајевичкој бригади.

О искуствима у протеклим једномјесечним борбама може се још рећи:

— Нијемци су готово увијек знали гдје се налазе јединице дивизије и врло брзо су откривали њихове

¹³ Архив VII, к. 982, док. бр. 15/8.

намјере. То им је омогућило да благовремено усмјеравају своје брзопокретне јединице на најважније правце. Изненађење, као најважнији фактор партизанског ратовања, у овом периоду је изостало. То је у знатној мјери онемогућавало јединицама офанзивне акције, јер су често изненађиване и присиљаване да се бране.

Нијемци су успјешно примјењивали нову тактику, изненадних удара покретних јединица (трупова).

— Јединице бригаде су биле, као никада до тада, изложене непрестаним огорченим борбама и даноноћним напорним покретима који су исцрпљивали борце. Због тога су јединице и штабови у кратким предасима разрешавали најбитније проблеме уз разне импровизације, за које је нормално потребно далеко више времена.

Предах од једног дана у протеклом периоду био је ријеткост за јединице. Ситуација је налагала честе промене одлука и одржавање сталних веза међу јединицама у борби и на маршу.

— Недостатак муниције представљао је посебан проблем. Због тога су јединице избјегавале борбу и у условима који су обећавали успјех. Тактика у борби, када се располаже са мало муниције, захтијевала је да се непријатељ сачекује или напада са кратких растојања — борбом прса у прса. Батаљони и чете су успјешно примјењивали овакав начин борбе.

— Због недостатка хране и немогућности њене припреме завладала је потпуна глад, па је коњско месо замјењивало оброке. То је захтијевало остављање тешког наоружања, да би јединице биле покретљивије и да би се коњи користили за пренос рањеника и исхрану бораца.

— Одржавање високог борбеног морала захтијевало је да се старјешине налазе у првим борбеним линијама и личним примјером допринесе успјеху у борби. То је код бораца јачало самопоуздање, али је зато у овим борбама број погинулих и рањених старјешина био знатно већи него до тада.

— И поред настојања да јединице у неколико случајева прихвате помоћ савезника из ваздуха, није би-

ло могуће обезбиједити услове ни за тако једноставну акцију. Тек када је притисак непријатеља ослабио, и када је обезбијећен предах од неколико дана, помоћ је прихваћена.

— По напрезањима, губицима, борбама и маршевима, ова офанзива је за бригаду била у неким периодима слична непријатељевој петој офамиви.